

DUNJA JUTRONIĆ-TIHOMIROVIĆ

MORFOLOŠKE PROMJENE U SPLITSKOM VERNAKULARU

— prilog teoriji jezičnih promjena —

U određenom sukobu do kojeg je došlo između zastupnika tradicionalne dijalektologije s jedne strane i sociolingvističke dijalektologije s druge važno je, kako je primjereno rekao W. Nelson Francis u svojoj odličnoj knjizi *Dialectology, an Introduction* London: Longman, 1983, da su obje lingvističke grane od bitnog značenja za »dobro zdravlje« ove discipline.¹ Koliko god nije pametno da modernist otpiše kao nešto nevažno monumentalna istraživanja što su ih u posljednjih sto godina proveli dijalektolozi na raznim kontinentima i u raznim zemljama, isto tako nije uputno da onaj tko se bavi geografskom dijalektologijom odbija da vidi vrijednost sociolingvističkih ispitivanja i da gleda na njih kao na neželjeno miješanje u veliku tradiciju dijalektoloških istraživanja.

Interes dijalektologa uglavnom je na geografskoj distribuciji raznih narječja. Danas u svijetu postoji interes za povezivanje jezičnih razlika sa sociološkim varijablama, kao što su obrazovanje, ekonomski status, zanimanje, pripadnost društvenoj klasi, spolu itd.² Postoji sve veći interes za jezik gradova i jezik mlađe generacije govornika, koji često unose promjene u jezik. Lingvisti su zainteresirani za jezičnu povijest, što svakako uključuje jezične promjene.³ S naglaskom na jezičnoj varijabilnosti pojačao je interes za razna pitanja promjena u jeziku i konačno do stvaranja što adekvatnije teorije jezičnih promjena, koja bi u ovakvom pristupu zapravo bila i teorija jezika. Naglasak je na pitanju *kako* se jezik mijenja, a postoje i pokušaji da se objasni i *zašto* se mijenja.⁴

¹ Skraćena verzija ovog priloga pročitana je na IV. kongresu Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije, održanom u Herceg-Novom 29—31. svibnja 1986. Čast mi je priložiti ga u zborniku povodom 70. rođendana akademika Rudolfa Filipovića kao dokaz da je tema jezičnih sistema u kontaktu, kojoj je on poklonio mnogo godina istraživačkog rada, ostala trajna preokupacija mnogih njegovih učenika.

² Za uvid u razna istraživanja koja su donedavno provedena vidi W. Labov (1982), »Postscript«, str. 484.

³ Vidi programatski članak o teoriji jezičnih promjena: Weinreich, Labov, Herzog »Empirical Foundations for a Theory of Language Change« u knjizi Lehman, W. P. i Malkiel Y. (ur.) *Directions for Historical Linguistics* (1968).

⁴ Za pitanja objašnjenja jezičnih promjena vidi vrlo pristupačnu knjigu J. Aitchinsona (1981) i R. Lassa (1980), gdje autori prikazuju razne pristupe u objašnjenja-

Glavna preokupacija dijalektologije, u stvari njezin predmet istraživanja, jesu varijacije u jeziku. Za neke dijalektologe odgovornost ne ide dalje od sakupljanja i prikazivanja činjenica. Drugi pak smatraju⁵ da dijalektologija nije muzej jezičnih pojedinosti već grana opće lingvistike i smatraju da treba razvijati teoriju jezičnih varijacija i distribucije koja bi pridonijela općoj teoriji jezika.⁵

Budući da su dijalektolozi najviše istraživali fonologiju i leksik, najinteresantnije veze između dijalektologije i lingvističke teorije mogu se uspostaviti baš u tim područjima istraživanja. Francis Nelson govori npr. o četiri razna aspekta doprinosa dijalektologije i lingvističke teorije, što se čini vrlo ispravnim.⁶ Tako imamo tradicionalni, strukturalni, generativni i sociolingvistički pristup. Tradicionalni pristup je dijakronijski i bavi se pojedinačnim jezičnim jedinicama. Strukturalni pristup je sinkronijski i okrenut je jedinicama u sustavu. Generativni je pankronijski (tj. sinkronijski i dijakronijski) i okrenut je pravilima, dok je sociolingvistički kao pankronijski sustav okrenut govorniku. Strukturalizam je premjestio naglasak s pojedinih jezičnih elemenata na sam sustav čiji su oni dijelovi. Rezultat je bio potpuni razdor među čistim dijalektolozima i strukturalnim pristalicama, tako da je svaka strana na određen direktan ili indirektan način ignorirala onu drugu. Mnogi lingvisti prihvatili su strukturalistički pristup u opisu dijalektoloških fenomena, ali došlo je do nove revolucije u lingvističkoj teoriji, u kojoj je nastala generativna dijalektologija. Otkad se pojavila knjiga Chomskog i Hallea *Sound Pattern of English* (1968) javilo se i mnogo radova iz generativne fonologije, ali po prirodi te teorije, koja se malo interesira za jezičnu upotrebu, bilo je i malo od toga što je bilo zanimljivo za opis dijalekata. Najzanimljiviji problemi bili su oko identifikacije fonološke predodžbe iz koje se zatim deriviraju razni drugi varijeteti. U sociolingvističkom pristupu naglasak je upravo na jezičnoj upotrebi, a prvenstveni je naglasak na jezičnoj varijaciji kao izvoru jezičnih promjena. Stoga postoji velik korpus sociolingvističke dijalektologije koja predstavlja važan doprinos lingvističkoj teoriji. Razvoj sociolingvističke dijalektologije⁷ za-

vanju jezičnih promjena i dolaze do zaključka da je nemoguće dati odgovor na pitanje *zašto* se jezik mijenja. Vidi i moj članak »Jezične promjene i intencionalističko objašnjenje«, *Radovi FF u Zadru* (1987) u tisku.

⁵ Tako istaknuti britanski sociolingvist P. Trudgill na jednom od mnogih mjesta kaže: »Slijedeći Labova u ovom polju, mnoga često vrlo uzbudljiva ispitivanja rađena su u obliku empirijskih istraživanja jezika kako se govori u društvenom kontekstu. Cilj je takvih istraživanja prvenstveno da se poboljša lingvistička teorija i da se shvati priroda jezičnih varijacija i izvora jezičnih promjena.« (Trudgill 1984:2).

⁶ W. Nelson (1983:149).

⁷ H. Lunt u svom članku »Some sociolinguistic aspects of Macedonian and Bulgarian« u knjizi *Language and Literary Theory* (1984) naglašava sasvim točno da sociolingvistika nije radikalno promijenila naš stav prema otkrićima do kojih smo došli mnogo prije nego što je došlo do upotrebe tehničkih sredstava, kao što je magnetofon, u lingvističkim istraživanjima. Ono što se stvarno dogodilo jest »da smo sada u mogućnosti da precizno zabilježimo varijacije u govoru pojedinaca i grupa« (str. 83).

sigurno je doprinio proučavanju vertikalne stratifikacije jezičnih varijeta⁸ i tako je dijalektologiju s njezina perifernog položaja u odnosu na lingvističku teoriju približio centralnim teorijskim ispitivanjima o prirodi jezika. U prošlosti je strukturalizam zasigurno pridonio dijalektologiji kao teoriji, međutim generativna istraživanja ponovo su je izbacila iz središta teorijskih istraživanja stoga što je, kako je rečeno, u generativnom pristupu jezična varijacija periferno pitanje jer pripada samo jezičnoj upotrebi. Sociolingvisti uspješno potvrđuju da jezik nije homogen sistem, već da je, prema riječima W. Labova, sustav »uredne heterogenosti« koju treba teorijski objasniti. Ako su varijabilnost i heterogenost važne karakteristike jezika koje su bile zapostavljane u generativnom pristupu jeziku, onda je danas više nego ikada važno da dijalektoška istraživanja ne budu samo »ponizni sluga u lingvističkom domaćinstvu«, kako je to 1918. rekao Jules Gillieron.⁹ Istraživanje o morfološkim promjenama u splitskom vernakularu ovdje je predstavljeno kao sociolingvističko istraživanje koje bi trebalo pokazati kako se mijenja dijalekt u gradu pod utjecajem standardnog jezika i kako se analitički okvir kojim se objašnjavaju fonološke promjene može primijeniti i na morfološke varijacije koje su do sada malo ispitivane.¹⁰

Analiza je zasnovana na govoru informanata koji su svrstani u tri grupe prema dobnim razlikama. Jedna se grupa sastojala od 10 govornika između 18 i 30 godina. Druga grupa od isto toliko govornika između 30 i 50 godina, a treća grupa od informanata između 50 i 70 godina života. Od svih nejezičnih faktora, tj. izvanjezičnih varijabli, dob je zasigurno najvažniji indikator da su jezične promjene u toku. U isto vrijeme provedena je analiza prema kojoj su informanti svrstani u tri različite društvene grupe prema kriteriju obrazovanja, ali ovom prilikom tu analizu nećemo predstaviti. Ona će biti uključena u veću studiju o splitskom vernakularnom govoru.

Svakodnevni govorni idiom, tj. vernakular, skupljan je na dva načina.¹¹ Sniman je na kazetama, što je bilo moguće u neformalnim situacijama, gdje je istraživač, budući da je rođen u Splitu, uglavnom razgovarao s ljudima koje je poznavao i na taj način pokušao dobiti prirodan govor karakterističan za svakodnevno komuniciranje. U isto vrijeme tokom nekoliko godina bilježeni su oblici koji su istraživača interesirali, i to tako da govornici nisu znali da su predmet ispitivanja. Govor transkribiran s kazeta upoređivao se s bilješkama, koje su također sistematizirane.

⁸ O vertikalnoj stratifikaciji u jeziku vidi D. Škiljan (1980).

⁹ J. Gillieron (1918) prema citatu iz N. Francis (1983).

¹⁰ O jeziku grada vidi tematski blok »Jezik grada«, *Argumenti* 1—2 (1983). Pregledni članak o tome što je kod nas urađeno u tom pogledu vidi: D. Jutrović-Tihomirović (1985), a o fonološkim promjenama u splitskom vernakularu vidi: D. Jutrović-Tihomirović, »Jedna moguća sociolingvistička univerzalija«, *Radovi FF u Zadru* (1986) u tisku, kao i članak »Dijalekt ili vernakular«, *SOL* (1987) u tisku.

¹¹ Detaljan opis rada na terenu u sakupljanju materijala potrebnog za istraživanje svakodnevnog govora ili vernakulara vidi: Labov (1984). Također u mnogim drugim velikim istraživanjima, kao što su L. Milroy (1980) ili S. Gal (1979).

Za ovu priliku identificirane su slijedeće morfološke varijable: 1. particip prošli; 2. treće lice množine prezenta; 3. genitiv množine i 4. dativ/lokativ/instrumental množine. Ove morfološke varijable analizirane su unutar labovljevskeg okvira, tj. zabilježen je svaki dijalektalni oblika za svakog govornika a i svaki standardni oblik, a zatim je izračunan indeks frekvencije za svaku grupu govornika prema formuli:

$$\text{indeks frekvencije} = \frac{\text{svi dijalektalni oblici}}{\text{svi dijalektalni oblici} + \text{svi standardni oblici}} \times 100$$

1. Particip prošli

Particip prošli u čakavskom dijalektu ima dva oblika u muškom rodu. Glagoli koji imaju samoglasnik *-i* u osnovi prije infinitivnog nastavka dobivaju nastavak *-ja* ili su bez ikakvog nastavka. Tako npr. glagol *raditi* ima particip prošli *radija* ili *radi* umjesto standardnog oblika *radio*. Npr. iz obrađivanog korpusa imamo rečenice:

Ostavija je ženu / Ostavi je posal.

Glagoli koji nemaju *-i* u osnovi pred infinitivnim nastavkom doživljavaju kontrakciju u muškom rodu. Tako npr. standardni oblici kao što su *postao*, *legao*, *mogao* u čakavskom postaju *posta*, *lega*, *moga*. Npr.:

Stanova je daleko. Gleda san ga kroz prozor.

Upotreba participa prošlog muškog roda prikazana je na tabeli br. 1.

Tabela 1. Indeks frekvencije za dijalektalnu upotrebu participa prošlog

grupa govornika	indeks frekvencije
50—70	98,72
30—50	89,90
18—30	68,72

2. Treće lice množine prezenta

U čakavskom dijalektu ovaj glagolski oblik realizira se na dva načina, završetkom *-u* i *-du*. Tako npr. oni *radu/radidu*; *nosu/nosidu*; *sidu/sididu*; *broju/brojidu*. Iako je indeks frekvencije za oba oblika izračunan zajedno, napominjemo da upotreba dugog oblika na *-du* znatno opada kod najmlađe grupe govornika.

Tabela 2. Indeks frekvencije za dijalektalnu upotrebu trećeg lica množine prezenta

grupa govornika	indeks frekvencije
50—70	93,28
30—50	75,15
18—30	22,38

3. *Genitiv množine*

U većini slučajeva genitiv množine za imenice muškog roda u dijalektu ima nastavak *-i*. Tako npr. *dinari, dolori, milijuni, profesuri*. Međutim, ima i primjera gdje je genitiv bez nastavka, kao u primjerima: četrdeset *marak*, pet *misec*, imaju *pinez*. Iako se ovom prilikom nismo bavili određivanjem da li su ti oblici lingvistički slobodne varijacije ili se, naročito kratki nastavci, upotrebljavaju samo u određenim leksemima, čini se da je nastavak *-i* prevalentan, tako da ga nalazimo i u imenicama ženskog i srednjeg roda, gdje bismo očekivali nulti nastavak. Tako uz imenice ženskog i srednjeg roda kao što su *kuć, sel, žen* imamo *medaji, diplomi* (Jedna soba krcata *medaji, diplomi . . .*), *jaji* (razbije ti izlije de-setak *ijad jaji*).

Tabela 3. *Indeks frekvencije za dijalektalnu upotrebu genitiva množine*

grupa govornika	indeks frekvencije
50—70	82,40
30—50	40,25
18—30	15,32

4. *Dativ/lokativ/instrumental množine*

U navedenim padežima zabilježeni su skraćeni oblici na *-am* odnosno *-an* s fonološkom promjenom krajnjeg nazala *-m* u *-n*. Tako imamo *lokalin, ženan, radnicin, pozicijan* prema standardnim oblicima *lokalima, ženama, radnicima, pozicijama*.

Tabela 4. *Indeks frekvencije za dijalektalnu upotrebu D/L/I množine*

grupa govornika	indeks frekvencije
50—70	75,25
30—50	35,25
18—30	14,82

Sumirajući statističku analizu sve četiri varijable, dobivamo slijedeću tabelu:

Tabela 5. *Indeks frekvencije morfoloških varijabli*

grupe govornika	part. prošli	prezent	G množ.	D/L/I množ.
50—70	98,72	93,28	82,40	75,25
30—50	89,90	75,15	40,25	55,25
18—30	68,72	22,38	15,32	14,82

Gledajući statističku analizu, odmah zapažamo da je do najmanjeg uzmicanja dijalektoloških oblika došlo u participu prošlom kod najmlađe

govorne grupe, dok najveće gubljenje dijalekta nalazimo u D/L/I množ. imenica.¹² Druga podjela mogla bi biti između glagolskih i imeničkih grupa, gdje su veće promjene vidljive u imeničkim nastavcima nego u glagolskima. Jedno od objašnjenja mogla bi biti veća frekventnost glagolskih oblika od imeničkih, pogotovo u D/L/I množine, kojih je inače u korpusu bilo najmanje. Drugo objašnjenje moglo bi uključivati odnos govornika prema oblicima koji se u govoru smatraju više »greškom« od nekih drugih oblika. To bi potvrdilo zapažanje Miške Ivić (1965:744), koja kaže da su najmanje neugodne greške u dijalektu u odnosu na normu one koje su vezane za dijalektalnu prozodiju i stoga su pogreške u naglasku nešto što se u govoru vrlo dugo zadržava i vrlo sporo mijenja. U odnosu na prozodiju greške u gramatici i sintaksi puno su uočljivije, teže se toleriraju i zato se brže i mijenjaju kad za to postoji potreba. Mogli bismo na temelju ove analize nadodati da se dijalektalna morfologija imenica brže mijenja od glagolske, tako da i unutar jedne gramatičke kategorije postoji gradacija.

U odnosu na fonološke promjene u teoriji jezičnih promjena morfološke promjene vrlo su malo istraživane. Tako npr. Th. Bynon (1977: 215) kaže: »Sve ukazuje na to da je jezična heterogenost sama po sebi stalan izvor promjena, u najmanju ruku na fonološkoj razini . . . ipak, mnogo je manje istraživanja provedeno na drugim razinama osim fonološke, iako se u principu pristup varijablama, naravno, može podjednako primijeniti na sve strukturalne razine.« Budući da su sva istraživanja uglavnom potvrđena na korpusu engleskog jezika, jedan od razloga zapostavljanja morfološke analize jest činjenica da engleski jezik nema razvijenu morfologiju u obliku imeničkih i glagolskih nastavaka, koje nalazimo u slavenskim jezicima.¹³ Drugi je razlog što za morfološku analizu treba raspolagati mnogo većim uzorkom jezika, na kojemu je moguće provesti analizu sociolingvističkim metodama. Sistematsko ispitivanje većih sintaktičkih jedinica momentalno je još više zapostavljeno.

Iz prikazane analize vidi se da se analitički probabilistički okvir kojim se objašnjavaju fonološke promjene može proširiti na objašnjenje varijacija i promjena na morfoložkoj razini. Promjene su, kao u fonologiji, postupne i šire se iz jednog gramatičkog oblika na druge, slično kao što se fonološke promjene postupno šire leksikom.¹⁴ Isto tako sve varijable alterniraju s odgovarajućim varijablama standardnog jezika u statističkim odnosima koji koreliraju s dobnim grupama govornika. U našem konkretnom slučaju jasno je da su izabrane varijable zastuplje-

¹² Finka (1979) uočava pojavu sinkretizma pa kaže: »Oblične inovacije u čakavskoj komunikaciji prvenstveno se ogledaju u dosta zastupljenom sinkretizmu. Padežni je sinkretizam najuočljiviji u DLI množine . . .« (str. 148).

¹³ Istraživanje koje se bavi morfološkom i sintaktičkom analizom varijacija u govoru socijalno problematične djece u gradu Readingu u Engleskoj jest knjiga Jenny Cheshire (1982). Zanimljivo praćenje morfoloških procesa u jeziku koji polako odumire vidi: N. Dorian (1978).

¹⁴ Prvi pokušaj proširenja objašnjenja varijabilnosti na sintaktičkoj i semantičkoj razini nalazimo kod G. Sankoff (1973) s karakterističnim naslovom članka »Above and Beyond Phonology in Variable Rules«.

nije kod starijih govornika nego kod mlađih, a isto tako da varijable same nisu na isti način podložne utjecaju standardnog jezika.

Čini se jasnim da je za razumijevanje promjena dijalekta pod utjecajem standardnog jezika, kao i za šire razumijevanje mehanizma jezičnih promjena, najvažnije provoditi detaljnu sociolingvističku analizu u krugu određene jezične zajednice kako bismo se svojim istraživanjima mogli pridružiti naporima sociolingvista da odgovore na pitanje kako se i zašto jezik mijenja.

BIBLIOGRAFIJA

- Aitchinson, J. 1981. *Language Change, Progress or Decay?* London: Fontana Paperback.
- Byron, Th. 1977. *Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cheshire, J. 1982. *Variation in an English Dialect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorian, N. 1978. »The fate of morphological complexity in language death«. *Language* 54:590—610.
- Finka, B. 1979. »O novim tendencijama i pojavama u čakavskom narječju«. *Filologija* 9:145—148.
- Gal, S. 1979. *Language Shift, social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Ivić, M. 1965. »Jezička individualnost grada«. *Izraz* 8—9.
- Ivić, P. 1959. 1960. »O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima I i II dio«. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Novi Sad: 189—219, 75—92.
- Jutronić-Tihomirović, D. 1983. »Jezik grada«. *Argumenti* 1—2: 196—207. (tematski blok).
- Jutronić-Tihomirović, D. 1985. »Aspekti socijalne ili urbane dijalektologije«. *Radovi FF u Zadru* 24:29—38.
- Jutronić-Tihomirović, D. 1986. »Jedna moguća sociolingvistička univerzalija«. *Radovi FF u Zadru* (u tisku).
- Jutronić-Tihomirović, D. 1987. »Dijalekt ili vernakular«. *SOL 2* (u tisku).
- Kalogjera, D. 1985. »Attitudes toward Serbo-Croatian language varieties«. *International Journal of the Sociology of Language* 52:93—111.
- Labov, W. 1982. *The social stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistic. (Treće izdanje, prvo izdanje 1966).
- Labov, W. 1984. »Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation« u knjizi J. Baugh i J. Sherzer (ur.) *Language in use, readings in sociolinguistics*. New Jersey: Prentice Hall.
- Lass, R. 1980. *On explaining language change*. London: Cambridge University Press.
- Lunt, H. 1984. »Some sociolinguistic aspects of Macedonian and Bulgarian« u knjizi Stolz, A. B., Titunik, I. R. i L. Doležal, *Language and Literary Theory*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Magner, T. F. 1978. »Diglossia in Split« u knjizi Magner, T. F. i W. Schmalstieg (ur.) *Sociolinguistic problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia*. Columbus: Slav Publishers.
- Milroy, L. 1980. *Language and Social Networks*. Oxford: Basil Blackwell.
- Nelson, F. 1983. *Dialectology, an introduction*. London: Longman.
- Samuels, M. L. 1972. *Linguistic Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sankoff, G. 1973. »Above and Beyond Phonology in Variable Rules« u knjizi C. J. N. Bailey i Roger Shuy (ur.) *New Ways of Analyzing Variation in English*. Washington: Georgetown Univ. Press, str. 44—61.

- Škiljan, D. »Od horizontalne k vertikalnoj stratifikaciji jezika«. *Naše teme*. 6: 952—963.
- Traugott, E. Closs. 1969. »Towards a grammar of syntactic change«. *Lingua* 23: 1—27.
- Trudgill, P. (ur.) 1984. *Applied Sociolinguistics*. London: Academic Press.
- Weinreich, U., Labov, W. i M. I. Herzog. 1968. »Empirical foundations for a theory of language change« u knjizi Lehman W. P. i Y. Makiel (ur.) *Directions for historical linguistics*. Austin: University of Texas press, str. 95—197.

Summary

MORPHOLOGICAL CHANGES IN THE VENACULAR OF THE CITY OF SPLIT

A contribution to the theory of language changes

The analysis of morphological changes in the venacular of the city of Split is presented here as sociolinguistic research. The author's aim is to show how the city dialect changes under the influence of the standard language and how the system of analysis, used in explaining phonological changes, can be applied to morphological variations, very seldom examined until now. The author believes that an adequate analysis of dialectal material could help sociolinguists to answer the question how and why language changes.